

VYTAUTAS RUBAVIČIUS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

„GLOBALIEJI PIETŪS“ CIVILIZACIJŲ SĄVEIKOJE IR GEOPOLITIKOJE

“Global South” in the Interaction of Civilizations and the Geopolitics

SUMMARY

The article examines the concept of the Global South (GS), which has already established itself in the vocabulary of global geopolitical relations at various levels and has become an important instrument of international political functioning and civilisational self-awareness. The political and geopolitical significance of this concept has increased especially in the context of Russia’s large-scale aggression in Ukraine. First, the circumstances of the emergence and spread of the concept and its conceptual foundations are discussed. The importance of the “theory from the South” is highlighted. This “theory” encompasses a wide field of concepts of decolonisation and new world order, of multilateral political relations and unions, of ecological awareness and policies. These conceptions help to strengthen the civilisational self-awareness of the GS countries and consolidate the worldview and political “frameworks” of the conflicting globalising interactions between the GS and the GN. The article argues that the GS concept reflects the globalising dynamics of capitalist development, the ‘cartography’ of geopolitical and civilisational interactions, and the critique of Western colonising and neo-colonising modernity.

SANTRAUKA

Straipsnyje įvairiais aspektais gvildenamas globalių Pietų (GP) konceptas, kuris jau įsitvirtino įvairių lygmenų pasaulinių geopolitinių santykių žodyne ir tapo svarbiu politinio veikimo ir civilizacinės savimonės instrumentu. Šio koncepto politinė ir geopolitinė svarba ypač padidėjo, Rusijai vykdant plataus masto agresiją Ukrainoje. Pirmiausia aptariamos koncepto iškilimo, įsitvirtinimo trijų blokų pasaulio vaizdiniai, ir išplitimo aplinkybės bei jo koncepciniai pagrindai. Svarstoma „Teorijos iš pietų“ svarba: ji apima platų dekolonizavimo ir naujo pasaulio kūrimo koncepcijų lauką, daugiašalių politinių santykių bei sąjungų plotmę; ekologinio sąmoningumo ugdymo ir politikos sritį. Tos koncepcijos padeda stiprinti GP šalių civi-

RAKTAŽODŽIAI: civilizacijų sąveika, globalieji Pietūs, globalioji Šiaurė, geopolitika, kolonializmas, neokolonializmas.
KEY WORDS: civilizational interaction, colonialism, geopolitics, Global North, Global South, neocolonialism.

lizacinę savimone, įtvirtina pasaulėžiūrinius ir politinius GP ir GŠ priešaringos globalizacinės sąveikos „rėmus“. Teigiama, kad GP konceptas atspindi pasaulinę globalizacinę kapitalizmo raidos dinamiką, apima įvairių lygmenų geopolitinių bei civilizacinių sąveikų „kartografiją“, taip pat ryškia vakarietiškosios kolonizacinės ir neokolonizacinės modernybės kritiką.

„GLOBALIŲ PIETŲ“ IŠKILIMAS IR ĮSITVIRTINIMAS

Į Lietuvą „globaliųjų Pietų“ (GP) konceptas atkeliavo neseniai ir įsitvirtino, Rusijai nuožmiai užpuolus Ukrainą. Pasaulio įvykius, Jungtinių Tautų rezoliucijas dėl Ukrainos komentuojančioje žiniasklaidoje ši sąvoka ėmė rodytis vis dažniau, nors daugeliui, ko gero, nebuvo labai aišku, ką ji žymi ar nurodo. Šitai nėra keista, nes ji yra pernelyg plati, tad neįmanoma aiškiai nusakyti. Jos turinys apima kelis svarbius lygmenis: geografinį, kurio kartografija ganėtina įvairuoja, nelygu teorinės, kultūrinės ar politinės prieigos bei pasaulėvaizdžiai; geopolitinį ir politinį, pasaulinių politinių institucijų ir jų sąveikos; civilizacijų sąveikų; pasaulio, kapitalizmo ir modernybės raidos teorinių konstrukcijų; šiuolaikinių turtinųjų ir neturtingųjų ar besivystančių šalių santykių; „teorijos iš Pietų“, apimančios plačią dekolonizavimo, daugatos, pluriversiteto ir naujo būsimo pasaulio gairių koncepcijų lauką, daugiašalių politinių santykių bei sąjungų plotmę; ekologinio sąmoningumo ugdymo ir politikos sritį. Visi išskirtieji lygmenys yra susiję įvairiausiais ryšiais bei sąveikomis, tad neįmanoma jų aprėpti išsamiu teoriniu žvilgsniu, tačiau visuose lygmenyse ir jų sąveikoje išskiriami koncepciniai bei pasaulėžiūriniai „globaliųjų Pietų“ ir „globaliosios Šiaurės“ (GŠ) priešaringos ir savaip konfliktinės globalizacinės sąveikos „rėmai“. GP konceptas jau įsitvirtino įvairių lygmenų politinių santykių

žodyne, veikiančiame politinės ir geopolitinės savivokos lygmeniu, tad tapo svarbiu tarptautinės politikos ir tarptautinių santykių instrumentu.

Pirmiausia aptarsime šio koncepto iškilimo ir įsitvirtinimo aplinkybes bei jo koncepcinius pagrindus. GP konceptas svorį įgavo paskutinį praeito šimtmečio dešimtmetį, o šio amžiaus antrajame dešimtmetyje su juo susijusių mokslinių publikacijų ir nuorodų ėmė daugėti eksponentiškai. Ilgokai vyravusius Rytų ir Vakarų skirčių bei sąsajų, globalizacijos apraiškų įvairiuose pasaulio regionuose, taip pat ir atskirų žemynų raidos ypatumų apmąstymus išstūmė globaliųjų Pietų ir Šiaurės sąveikų, ypač prieštarų svarstymai, globaliajai Šiaurei sušiuolaikinant Vakarų koncepto turinį. Po Antrojo pasaulinio karo įsitvirtino trijų pasaulių geopolitinis, civilizacinių bruožų kupinas pasaulio sandaros ir tvarkos vaizdinys, kurio pagrindas buvo geografinės, ideologinės bei kultūrinės Rytų ir Vakarų blokų apibrėžtys, jį kiek vėliau papildė vadinamasis Trečiasis pasaulis, įgavęs „neprisijungusiųjų šalių“ institucinį pavidalą. Pasaulis staiga ėmė keistis, subyrėjus Sovietų Sąjungai, o su ja – ir „blokeinei“ pasaulio geopolitinei tvarkai. Vis labiau ryškėjo Pietų ir Šiaurės skirties bei sąveikos kontūrai, o į šios skirties turinį buvo įtraukiamos įvairiausios socialiniuose ir humanitariniuose moksluose vyravusios opozicijos: kolonializmas

vs išsilaisvinimas iš kolonijinės vergovės, dekolonizacija; neoliberalioji geopolitika ir politika vs antineoliberalioji politika; imperializmas vs antiimperializmas; išsivysčiusios šalys vs besivystančios šalys; moderniosios šalys vs modernizuojamos šalys; civilizacinis universalizmas vs civilizacinis pluriversalizmas ir pan.; developmentizmas vs antidevelopmentizmas; hegemonizmas vs policentriškumas ir pan. Trečiojo pasaulio vaizdinys buvo trikontinentinis, tad ir GP apima tris žemynus, o Šiaurei priskiriamos turtingoji Europa, Europos Sąjunga, Šiaurės Amerika, Naujoji Zelandija ir Australija. Trečiojo pasaulio šalis įvairiais aspektais sieja bendrą kolonijinę priespaudą išgyvenusių ir dekolonizacinius vyksmus plėtojusių bei plėtojančių šalių patirtis bei suvokimas, kad kolonijinė Šiaurės šalių politika nėra išmesta į istorijos šiukšlyną, ji apsieiškia vis naujomis kolonijinės politikos lytimis – būtinos „modernizacijos“, nepakeliamų skolų naštos, naudingųjų iškasenų nusavinimo pančiais ir kilpomis, užneriamomis su „demokratiškos vertybių“ pagardais. GP turi ir savo politines institucijas. Mums žinomesnės yra G 7 ir G 20 šalių grupės, kurių sambūriai tampa labiausiai pasaulio žiniasklaidos aptarinėjama naujiena, o juose priimti nutarimai įgauna įpareigojantį aspektą. JT veikiančiai G 77 šalių grupei priklauso 134 šalys, ir jų balsavimai daugeliu Ukrainos priešinamasi Rusijos agresijai liečiančių klausimų mums yra nelabai suvokiami, nes stokojame žinių apie tų šalių kultūrinės bei ideologines nuostatas, jose vyraujančią GŠ, kaip kolonizatoriško ar imperialistinio regiono, vaizdinį.

Po Antrojo pasaulinio karo esminį pasaulio vaizdą nulėmė dviejų blokų prieštara ir ją grindžianti ginklavimosi karštinė. Daugėjant pasaulyje ekonominių ir kitokių prieštaravimų, daugeliui Afrikos ir Azijos šalių laisvinantis iš kolonijinės priespaudos, o Sovietų Sąjungai ir Jungtinėms Valstijoms įvairius pasaulio regionus stengiantis palenkti savo pusėn, ryškėjo ir vadinamųjų neprisijungusių valstybių tam tikri bendri politiniai ir ekonominiai interesai, paskatinę jas 1955 m. paskelbti Bandungo deklaracija, kuria buvo įtvirtintas trinaris pasaulio vaizdinys. Tačiau jis nepaneigė dviejų blokų galios santykių lemiamos pasaulio saugumo architektūros. Tad išplito trijų pasaulių geopolitinis, civilizacinių bruožų įgaunantis vaizdinys, kuriame aktyviai veikė tuos pasaulio sandus reprezentuojančių valstybių junginių politinės galios. Subyrėjus Sovietų Sąjungai ir keičiantis valstybių sanklodoms, „Trečiojo pasaulio“ sąvoką ėmė keisti bendresnis „Pietų“ vaizdinys, apimantis įvairius žemynus ir civilizacinius darinius, kurie nepriklauso vakarietiškojai „Šiaurei“, o Vakarų regione taip pat imti išskirti savieji Pietūs. Įvairuoja GP pasauliui priskiriamų šalių nomenklatūra, ji reikšmingai pasikeitė net per pastaruosius dešimtį metų. Prieš kurį laiką kai kurie mokslininkai GŠ priskirdavo visas išsivysčiusias turtingas šalis bei regionus: Europą, ŠA, Australiją, Izraelį, Pietų Afriką, o prie atsilikusių grupės – Afriką, Indiją, Kiniją, Braziliją ir Meksiką (Odeh 2010). Šiuo metu vargu ar kas drįstų Kiniją, Indiją, Meksiką ir Braziliją laikyti atsilikusiomis: Kinija jau antra pagal pasaulio ekonomiką, Indija greitai

taps trečia, o Meksika iškilo kaip pagrindinė ekonominė JAV partnerė, aplenkusi net Kiniją. Tad GP nepaprastai sustiprėjo ir pakeitė savo naudai ekonominį pasaulinį balansą. Tačiau GP esama ryškaus savojo dviejų blokų – turtingųjų ir skurdžių šalių – skirtumo, todėl išskiriami turtingieji ir skurdieji Pietūs, o raidos požiūriu svarstoma dviejų kelių perspektyva (angl. *two-track South*; Haug, Braveboy-Wagner and Malhold 2021).

GP koncepto turinys ir juo nusakomo pasaulio raidos apmąstymai rutuliojosi vakariečių pasaulio sistemos teoretikų darbų pagrindu, prie jų jungiantis ir Lotynų Amerikos bei Afrikos šalių tyrėjams. Tų darbų apžvelgti nėra galimybių, tad paminėsiu tik kelis reikšmingiausius tyrinėtojus.

Įtakingiausia buvo ir išliko Immanuelio Wallersteino išskleista kapitalizmo iškilimo, jo esminių bruožų, centro ir periferijos bei pusiau periferijos schema, kurioje ryškus pasaulinio darbo pasidalijimo ir su juo susijusio kolonijinio bei neokolonijinio išnaudojimo, tad ir pasipriešinimo jam dėmuo (Wallerstein 1991, 1985). Šio autoriaus įžvalgos sparčiai išplito, ypač periferijos ir pusiau periferijos šalyse, kartu su „perėjimo į socializmą“ samprata bei vadinamojo nekapitalistinės raidos kelio paieškomis, būdingomis Trečiojo pasaulio mąstytojams. Wallersteinas tapo Fernando Braudelio tarptautinio tyrimų centro, o kiek vėliau – ir pasaulio sociologų organizacijos vadovu, telkusių Pietų šalių tyrinėtojus laisvintis iš intelektualinio kolonializmo ir ieškoti alternatyvių, peržengiančių kapitalizmą pasaulio raidos kelių.

Pasaulio sistemos teoretikų darbuose svarbus buvo civilizacinis pasaulio rai-

dos supratimo aspektas, padedantis geriau suvokti vakarietiškojo civilizacinio kolonializmo esmę, kolonializacijos, dekolonizacijos ir šiuolaikinės neokolonizacijos vyksmus bei jų poveikį civilizacinių tapatumų stiprėjimui. Wallersteino bendramintis Giovanni Arrighis 7–8 praeito šimtmečio dešimtmetį taip pat ėmėsi išsamių Afrikos ekonomikos ir socialinės materijos tyrinėjimų, kurie išryškino įvairius iš kolonijinės priespaudos besilaisvinančių ir išsilaisvinsusių Afrikos šalių neokolonijinio pavergimo instrumentus, jų skurdinimą per pasaulinių finansinių institucijų skolinimą (Arrighi 2002), vėliau jis išplėtojo savą pasaulinio kapitalizmo raidos teoriją. Joje iškeliami didieji sisteminiai kapitalo kaupimo ciklai su hegemoniniais centrais, tad 600 metų kapitalizmo istorija matuojama keturiais ilgiaisiais šimtmečiais, kurie apsieiškia dabartinio hegemono – Jungtinių Valstijų – galios menkėjimu, stiprėjant Kinijai (Arrighi 2007). Su šių mokslininkų darbais siejasi ir žymaus egiptiečių ekonomisto, istoriko bei sociologo Samiro Aminio įžvalgos. Aminas savo tyrinėjimais parodė, kaip modernusis pasaulis nuo daugybinio didžiųjų šalių kapitalistinio imperializmo perėjo į šiuolaikinio Triados (Jungtinės Valstijos, Europos Sąjunga ir Japonija) imperializmo būvį globaliosios Šiaurės naudai, sykiu tvirtindamas konceptualinius, o su jais – ir politinius „požiūrio iš Pietų“ rėmus (Amin 2010). Jis sąmoningai kūrė savo, kaip GP mąstytojo ir politinio veikėjo, įvaizdį, stengdamasis išklįbinti pasaulyje įsivyravusį eurocentrinį socialinių bei humanitarinių mokslų diskursą ir rodydamas, koks nepagrįstas faktais yra dogmatiškas neoliberalios ekonomikos teorinis vaizdinys.

Jis taip pat įvairiais aspektais kritikavo eurocentrizmą, išskeldamas rasistinio pobūdžio kultūrinės ir ideologinės jo prielaidas, paskleidė ir plačiai paplitusią „liberal virus“ sąvoką, o liberalizmu grindžiamos neoliberaliosios pasaulinės reformos kaip tik ir sustiprino vakarietiškosios neokolonijinės politikos galias, suteikė naujų politinių bei ekonominių instrumentų įvairių šalių ekonomikoms ir gamtos turtams užvaldyti (Amin 2004). Beje, Lietuva paskutinį praeito amžiaus dešimtmetį išgyveno beatodairiškai vykdytos neoliberaliosios „šoko terapijos“

tarpsnį, kurio pasekmės didžiulės nelygybės ir socialinės atskirties atžvilgiu jaučiamos ir šiuo metu. Aminas daug nuveikė, burdamas Trečiojo pasaulio intelektualus ieškoti savojo ekonominės ir kultūrinės raidos kelio, ilgus metus buvo *World Social Forum* lyderiu, rengė ir palaikė įvairius Afrikos forumus, politinę bei mokslinę veiklą diegdamas daugia-
polio pasaulio tvarkos, kuriai svarbiausia socialinis teisingumas, idėją. Socialinis teisingumas vis labiau susisieja su pasauline politine ir geopolitine ekosąmoningumo ugdymo darbotvarke.

VAKARIETIŠKOSIOS KOLONIZACINĖS MODERNYBĖS KRITIKA

Vakarietiškoji kapitalistinė kolonizacinė modernybė išsiskleidė, siurbdama iš Pietų pigią ar vergišką darbo jėgą, gamtos išteklius, kitaip tariant, ištraukdama ir nusavindama Pietų kuriamą pridėdamąją vertę, tad modernybės istorija ne tik gali, bet ir turi būti rašoma „iš Pietų“. Juolab kapitalistinės modernizacijos istorija. Teorijos „iš Pietų“ ar iš buvusių kolonijų, perėjusių į neokolonijų būvį, suproblemina vakarietiškąją pažangos ir vijimosi ideologemą, legitimuojančią sisteminio centro politiką periferijos ir pusiau periferijos atžvilgiu. Jos taip pat iškelia ypatingą pusiau periferijos vaidmenį pasaulinio kapitalizmo sistemoje – toje srityje buvo intensyviai perimami ir įsisavinami centro politiniai ir ekonominiai projektai, kūrėsi vietiniai „modernizuoti“ elitas (Chase-Dunn 1998). Kitas svarbus dalykas, kad Šiaurė į Pietus bei periferiją ėmė perkelti daug pažangiausių verslų bei industrija, tad kai kurie pietietiški regionai modernumu

lenkia dalį šiaurietišku sričių, todėl Šiaurėi jau metas ir pasimokyti iš Pietų (plačiau žr. Comaroff and Comaroff 2012).

Kaip tik teorijose „iš Pietų“ plėtojamos įžvalgos, dekonstruojančios esminę Apšvietos iškeltą žmogaus ir gamtos, kaip nežmogiškos srities, skirties filosofemą, kuria grindžiamas ir universalios Visatos supratimas. Tokiai Visatai priešiniami teoriniai ir antropologiniai daugatos (universumas *vs* daugiaversumas ar pluriversumas), taip pat vienpasauliui priešinamo daugpasaulio (angl. *One World World, OWW vs Pluri-World World, PWW*) vaizdiniai bei įžvalgos, grindžiamos etnologinių ir senųjų civilizacijų tyrinėjimų duomenimis, taip pat amerindiškojo perspektyvizmo idėjomis (Viveiros de Castro 2012). Vakarietiškosios kapitalistinės modernybės iškilimas ir raida vyko nežaboto smurtinio Naujojo pasaulio kolonizavimo pagrindu, pirminiu etapu plėtojant iš Lotynų Amerikos vežamo sidabro prekybą su Kinijos im-

perija, šitaip didinant modernųjų Vakarų turtą ir įtvirtinant finansinį pasaulio valdymą. Kiek vėliau Naujajam pasaulin imta gabenti iš Afrikos vergus, tad vergiškas darbas plantacijoje ir vergvaldiškoji politika yra vienas esminių modernybės kilmės įrantų. Plati modernybės iškilimo ir raidos analizė išskleista didžiulį poveikį ir Vakarų, ir Pietų mąstytojams bei tyrėjams padariusiuose Enrique`es Dusselio darbuose (Dussel 1995). Apibendrinamas vadinamojo ontologinio posūkio supratimo įsivyravimą ir „žvilgsnio iš Pietų“ iškilimą, Eskobaras aiškina, kad ontologinė modernybės iškelto vienpasaulio pasaulio projekto skirtis – žmogus prieš nežmones ir apskritai gamtą – nustatė ir esmines tos skirties ribų bei paribių priežiūros politikos gaires, į paribių nustumdama visus, kėlusius daugybinės pasaulio raiškos idėją, įtvirtindama ir visokeriopai stiprindama civilizuotųjų ir primityviųjų, išsivysčiusių ir neišsivysčiusių, modernųjų ir nemodernųjų atskirtį ir su ja susijusius pavaldumo bei dominavimo santykius (Eskobar 2018: 86). Visos šiuolaikinės vijimosi, pažangizmo, demokratiškos ir išsivystymo gairių nustatymo ir jų siekimo politikos bei politiniai projektai kyla iš nurodytos esminės ontologinės skirties, kad ir kokiais naujais ideologiniais „lygybių“, pagarbos Kitam bei kitoniskumui popierėliais būtų apkaišyta. Atkreipiamas dėmesys į labai svarbų vakarietiškos švietimo ir mokslinių tyrimų sistemos bei ją grindžiančios ideologijos vaidmenį, įtvirtinant vakarietišką pasaulėvaizdį ir jo civilizacinės ideologemas, tad svarstomas būtinumas priešintis tos sistemos puoselėjama episte-

moidui, universitetines struktūras keičiant pluriversitetinėmis, glaudžiai susietomis su vietinėmis epistemologijomis ir kosmologijomis, bendruomenių rūpesčiais ir lūkesčiais, plėtojančiomis vietinio ar regioninio bendruomeninio veikimo, pažinimo ir sugyvenimo su aplinka būdus, kurie padėtų Pietums modeliuoti ateities perspektyvas „iš Pietų“, įtvirtinant ontologinę autonomiją ir jos kildinamą savivoką (Eskobar 2017).

„Teorija iš Pietų“ apima platų tyrinėjimų lauką. Joje svarbus yra šiuolaikinio, su naujausių informacinių ir technologinių medijų sklaida bei įsitvirtinimu susijusio kapitalizmo tyrinėjimų baras. Mokslininkų „iš Pietų“ darbai padeda geriau suvokti ne tik naujus naudos išspaudimo, bet ir visuomenių civilizacinio „įvaldymo“, jų politinės priežiūros skaitmeninėmis technologijomis ypatumus. Aiškindami sparčius Afrikos šalių skaitmenizavimo vyksmus, tyrinėtojai atkreipia dėmesį į tai, kad jie vykdomi Vakarų kompanijų, o įranga, tyrinėjimų bei apskaitos programos yra grindžiamos vakarietiškais vertybinėmis bei mokslininkų principais, tad jų taikymas bei įgyvendinimas niveliuoja Afrikos šalių visuomenių įvairovę, menkina reikšmingus jų ontologinius skirtingumus (Birhane 2020). „Skaitmeninio kolonializmo“ prieigą taikantis ir įvairius skaitmenizavimo vyksmus imperialistinių galių stiprinimo požiūriu gvildenantis Michaelas Kwetas teigia, kad Jungtinių Valstijų valdomos daugianacionalinės kompanijos savo imperinę priežiūrą įgyvendina skaitmeninės ekosistemos architektūriniu lygmeniu (Kwet 2019). Pažymėtina, kad šio mokslininko publikacija

netrukus buvo cituojama daugybėje straipsnių. Visiems jiems būdinga nuostata aiškintis kapitalistinės skaitmenizacijos keliamas grėsmes bei iššūkius kultūriniam tapatumams ir valstybių politiniam savarankiškumui, aiškiai suvokiant, kad „duomenų kolonializmo“ ir „duomenų gavybos pelnui“ vyksmas yra neatšaukiamas (Couldry and Mejias 2023). Įvairius šio vyksmo aspektus, pasiremama naujausiais statistiniais duomenimis ir plačiais tyrinėjimais, išskleidžia Cecilia Rikap, parodydama, kaip dabartinis technologinis skaitmenizavimo virsmas įtvirtina naują kapitalizmo stadiją, įvardijamą kaip „intelektinės monopolijos kapitalizmas“. Šioje stadijoje pagrindine žaliava tampa visų žmogaus gyvenamojo pasaulio sričių duomenys bei jų gavyba, kuri susijusi su

intelektine nuosavybe ir jos pagrindu gaunama renta, o intelektinė nuosavybė monopolizuojama didžiųjų pasaulio korporacijų, tampančių geopolitikos „subjektais“: „Priešakinės XXI amžiaus korporacijos yra intelektinės monopolijos“ (Rikap 2021: 1). Tų monopolijų galia sparčiai didėja, joms pajungiant įvairius ekonomikos sektorius, o ypač – biudžetinių finansavimą gaunančias mokslinių tyrinėjimų sritis. Pateikti pavyzdžiai rodo, kad esama palankaus intelektualinio ir politinio lauko plėtoti tokius tyrinėjimus, o neokolonijinės prieigos nuostatos tampa savaime suprantamu dalyku. Juolab kad kapitalizmo tyrinėjimams pagrindus padėjo kairiosios pakraipos Vakarų mąstytojai, ieškoję įvairių „laisvinimosi“ galimybių ir kūrę nekapitalistinės ateities scenarijus.

GLOBALIŲ PIETŲ IR ŠIAURĖS GEOPOLITIKA

Didžiuosiuose ar meta konceptuose GP ir GŠ glūdi ir civilizacinių tapatumų bei jų sąveikų turinys, kuriame labai svarbi geopolitinių santykių plotmė. GP apima ryškius civilizacinius imperinius ar imperiškumo bruožų įgaunančius Kinijos, Turkijos, Indijos, Lotynų Amerikos darinius, tam tikras regionines Afrikos šalių sandraugas. Išskirtinė yra Rusijos padėtis, kuri save laiko eurazijine stačiatikiška civilizacija, atsiribojančia nuo Rytų ir Vakarų, nuo GŠ ir GP, tačiau sykiu ir bendradarbiaujančia nelygu interesai. Besistengdama sunaikinti Ukrainą, Rusija ypač daug dėmesio skiria GP šalims, gaivindama sovietines „kovos su imperializmu“, „kovos su vakarietiškuoju kolonializmu“ ir panašias ideologe-

mas, laisvinimosi iš kolonijinės priklausomybės šūkį papildydama reikalavimu laisvintis iš Vakarų priespaudos. Šie siekiai atliepia tam tikras Lotynų Amerikos ir Afrikos šalių visuomeninių bei politinių judėjimų nuostatas, trukdančias įžiūrėti agresyvią imperialistinę ordiškiosios Moskovijos geopolitikos ir ideologijos esmę. Ypač aktyviai pastaruoju metu karinėmis grupuotėmis Rusija veikia kai kuriose Afrikos šalyse, išstumdama iš jų Prancūzijos pajėgas ir perimdama karinių politinių elitų „valdymą“. Tam tikru geopolitiniu Maskvos įrankiu stengiamasi paversti ir BRICS organizaciją, nutiekiant ją priešintis neoimperializmui ir neokolonializmui. Tokio priešinimosi būtinumas svarstomas daugybėje tų ša-

lių tyrinėtojų, taip pat ir vakariečių rašytų mokslinių veikalų, o politines nuostatas stiprina vakarietiškujų neoliberalių reformų padariniai, kurie suvokiama kaip akivaizdi gavybinio kapitalistinio neokolonializmo (angl. *extractive capitalist neo-colonialism*) apraiška.

Dabartinėje geopolitikoje prikeliama reikšmingi praeities įvykiai, vaizdiniai, socialinės praktikos, vis labiau ryškėja imperiniai valdymo bruožai tuose regionuose, kur civilizacijos rutuliojosi kaip politinės imperijos. Pasaulio galių varžytuvėse imperiniu paveldu, buvusiomis imperinės įtakos ar pavaldumo zonomis imami grįsti dabartiniai politiniai siekiai ir santykiai su kaimyninėmis valstybėmis. Šitai ypač ryšku Rusijos, Turkijos (plačiau žr. Rubavičius 2022), taip pat Kinijos, o pastaruoju metu vis labiau ir Indijos geopolitikoje. Didžiųjų valstybių geopolitika įgauna imperinio veikimo pobūdį (nesunku įsivaizduoti ir „Šiaurės imperija“, kuri rusų propagandinėje žiniasklaidoje ir literatūroje įvardijama kaip „kollektivnyj Zapad“). Imperiniai santykiai grindžiami atstovavimo civilizacijai ir civilizacijos kultūrinio paveldo bei vaizduotės argumentais, pasitelkiant civilizacinės aprėpties ir raidos kartografiją.

Naujas civilizacinių sąveikų ir konfliktų tarpsnis išryškėja paskutinę 2024 m. kovo mėn. savaitę, Rusijai XXV Maskvos patriarchato sobore paskelbus Vakarams „šventąjį karą“. Bažnyčia pašventino ir

susakralino Rusijos valdžios vykdomą agresyvų karą prieš Ukrainą, tos valdžios atvirai išsakomą šėtonišką tikslą sunaikinti ne tik Ukrainos valstybę, bet ir išnaikinti ukrainiečių tautą. Vis didesnę galią pasaulinėje geopolitikoje įgauna Rusijos 2006 m. suburtas BRICS darinys, kuriame savo ekonominius ryšius plėtoja Brazilija, Rusija, Kinija, Indija, Pietų Afrika. Akivaizdu, kad šiame darinyje sukaupta didelė dalis pasaulio gyventojų ir pasaulinio BVP, ir ta dalis nepaliaujamai didėja. Jame sąveikauja keli pirmiausia savo interesus puoselėjantys imperiniai civilizaciniai dariniai. Beje, ton pusėn linksta ir Brazilija. BRICS organizacija teikia galimybių plėtoti naudingus ryšius vis labiau civilizaciniu atžvilgiu Azijoje konkuruojančioms Kinijai ir Indijai, tad Rusijai atsiveria galimybių įvairiai išnaudoti ir civilizacines varžytuves, ir ekonominės naudos imperatyvą. Nemenkas yra ir Pietų Afrikos vaidmuo Afrikos valstybių santykiuose. Šis pavyzdys rodo, kad GP koncepte veikia įvairaus lygmens ir apimties valstybių sąjungos, apimančios kelis civilizacinius darinius ar jų dalis. Vienos sąjungos stiprina civilizacinį tapatumą, pavyzdžiui, Lotynų Amerikos valstybių organizacija, o kai kurioms valstybėms įsijungus į daugiacivilizacines sąjungas ryškėja tam tikri vidiniai civilizaciniai konfliktai, kuriuos skatina kitos civilizacijos, pavyzdžiui, „šventojo karo prieš Vakarus“, kitaip tariant, prieš GŠ, vėliava mojuojanti Rusija.

KAPITALISTINĖS JUNGTTINIŲ VALSTIJŲ IR KINIJOS VARŽYTUVĖS

Civilizacijų, taip pat ir imperinių civilizacinių darinių sąveikai savaip lemtingi yra kapitalizmo sistemos raidos

ypatumai. Tyrinėtojai pastaruoju metu aptaria ryškią kapitalizmo sistemos slinktį – valstybinio kapitalizmo iškilimą

ir įsivyravimą. Per pastarąjį dešimtmetį valstybės valdomų korporacijų padvigubėjo, jos kuria pusę pasaulinio BVP. Aki vaizdu, kad tą slinktį paskatino imperinių civilizacijų iškilimas ir pasaulinės Jungtinių Valstijų ir Kinijos varžytuvės, kurias amerikiečiai oficialiai įvardija kaip strategines. Rinkų atvėrimo ideologija ir praktika esmiškai padėjo Vakarų neokolonijinei ekspansijai, kuri grindžiama jau mūsų nužymėto algoritminio kapitalizmo plėtra. Valstybės imasi atsakomųjų žingsnių, stiprindamos savo pozicijas pasaulinėje kovoje dėl išteklių ir politinės įtakos. Autoritariniai imperinių civilizacijų režimai pasirodė esantys veiksmingi jau vien dėl sprendimų priėmimo greičio ir gebėjimo nukreipti gamybinius išteklius į reikalingiausias ekonomikos sritis ar „perstygauti“ ekonomikos sektorius. Pavyzdžiui, Rusija, sugebėjo greitai perkelti visą savo ekonomiką ant karo bėgių, o civilizaciniu kosmopolitiniu pavyzdiniu dariniu siekianti pasirodyti ir ekonomine galia daug syk Moskoviją lenkianti Europos Sąjunga niekaip nesugeba atgaivinti karinės ekonomikos ir aprūpinti Ukrainos jai reikalinga amunicija. Pagrindinės valstybinio kapitalizmo veikėjos – JAV ir Kinija. Jos nekovoja tiesiogiai dėl teritorijų, tačiau stengiasi kuo daugiau pasaulio regionų pajungti savo politiniams ir ekonominiams interesams, kitaip tariant, užkelti ant savo „valstybinio kapitalizmo platformų“, kurios vis labiau tampa skaitmeninės (Rolf and Schindler 2023). Jau kalbėjome apie vakarietiško skaitmeninio kolonializmą ar imperializmą, tačiau dera prisiminti, kad Kinijos plėtojamame civilizaciniame „Juostos ir kelio sumanyme“ (angl. *Belt and Road Initiative*, BRI) svar-

bus yra „Skaitmeninio šilko kelio“ (angl. *Digital Silk Road*) dėmuo. Šiuo metu pasaulyje konkuruoja septynios didžiosios skaitmeninės platforminės korporacijos – JV ir Kinijos, tačiau žinomas yra didžiulis Indijos IT pajėgumas.

Globalizacinis civilizacinis ir geopolitinis dėmuo ypač ryškus Kinijos įgyvendinamame BRI sumanyme, apie kurį buvo paskelbta 2013 metais. Numatyta šešiais sausumos ekonominiais logistiniais „koridoriais“ sujungti daugybę Azijos, Artimųjų Rytų ir Europos regionų, papildant juos jūros keliais. Numatyta, kad tie „koridoriai“ atsišakos ir į kai kurias Afrikos šalis. BRI kartografijoje pagrindiniu teritoriniu vienetu tampa valstybines teritorijas, jų sienas ir apibrėžtis peržengiantis „koridorius“, veikiantis jau ir kaip geopolitinis instrumentas (Mayer and Zhang 2020: 21). Svarbu pažymėti, kad Kinijos geopolitekonominėje kartografinėje vaizduotėje ir šį sumanymą įgyvendinančiame politiniame elite įtvirtinamas Euro-Azijos žemyno vaizdinys, kurio stabilumas palaikomas esminiais Europos Sąjungos ir Kinijos ekonominiais ryšiais, saistančiais visas šio žemyno šalis, tad šis darinys, veikiant ES plėtojama išvalstybinimo ir federalizacijos politikai, o sykiu silpnėjant Jungtinių Valstijų hegemoninei galiai, savaip atsiejamas nuo transatlantinės bendrystės (ten pat, p. 12). Tačiau būtina turėti omenyje ir ryškėjančius, savaip „prieš“ imperinių civilizacinių darinių įsitvirtinimą ir jų sąveikas veikiančius nacionalinių valstybių interesus bei jų „savisaugos“ veiksmus.

Jungtinių Valstijų ir Kinijos įvairialypės varžytuvės plačiai skleidžiasi civilizaciniame Lotynų Amerikos žemyne, kuriame klesti didžiausia bioįvairovė,

aptikta daugybė gamtos išteklių klodų. Esminis dalykas tas, kad vis labiau suvokiama LA ekosistemų įvairovės svarba planetos gyvybingumui, tad ir žmonijos išlikimui, todėl tų ekosistemų išlaikymas, valdymas bei „įsisavinimas“ tampa didžiuoju geopolitiniu GŠ, pirmiausia Šiaurės Amerikos, rūpesčiu. Tuo rūpesčiu pridengiamas siekis įsitvirtinti gamtos išteklių gavybos ir bioįvairovės nusavinimo srityse. Šitai LA šalių mokslininkai ir politikai suvokia kaip visokeriopą GŠ spaudimą GP, tad ir LA šalių suverenitetui bei teritorijų valdymui. Spaudimas LA didėja dėl to, kad biogeografinė erdvė suvokiama kaip esminiai

„pasaulio ištekliai“ dviem atžvigiškai: pirma, jie yra svarbus pasaulio ekosistemos gyvavimo veiksnys; antra, jie reikšmingi pasaulio ekonomikos raidai (Estensoro 2020: 18). Šiame regione ypač aktyviai pastaruoju metu veikia Kinija, tad dera kalbėti ir apie civilizacinę Kinijos ir Lotynų Amerikos sąveiką, tačiau tyrinėtojai pažymi, kad Kinija vis labiau elgiasi kaip GŠ galybė, kuriai svarbiausia savo infrastruktūriniais projektais pajungti įvairių LA šalių politinius ekonominius elitus prieigoms prie gamtos išteklių užsitikrinti (ten pat, p. 25–26). Šioje plotmėje ryškėja rimtos sisteminės civilizacinių sąveikų įtampos.

IŠVADOS

Apibendrinant nužymėtas GP turinio plotmes, darytina išvada, kad GP koceptas tam tikruose kaičiuose geografiniuose „rėmuose“ atspindi ne tik pasaulio pasidalijimą į dvi vis labiau globalizacinės GP ir GŠ prieštaros siejamas dalis, įtraukiančias įvairias valstybių sąjungas bei organizacijas, bet ir apima pasaulinę kapitalizmo raidos dinamiką, įvairių lygmenų geopolitinių bei civilizacinių sąveikų „kartografiją“ Ji išskleidžiama teorinių, ideologinių ir politinių „žvilgsnio iš Pietų“ nuostatų bei vaizdinių pagrindu. GP vaizdinyje vis labiau ryškėja Ki-

nijos geopolitinės ir kartografinės vaizduotės išpaudai, susiję su BRI sumanyto plėtra, iškeliančia geopolitinę ir geokultūrinę valstybes peržengiančių teritorinių darinių svarbą, kuri apsirėškia ir „koridorinėje“ BRI kartografijos kildinamoje Euro-Azijoje. GP koceptas vis labiau veikia aukščiausiam politiniame ir geopolitiniame lygmenyje, grįsdamas valstybių sąjungas ir kreipdamas jų santykius su GŠ. Prisilaikantiems tradicinės Rytų ir Vakarų civilizacinės skirties rėmų tyrinėtojams būtina pasitelkti ir šio kocepto tvirtinamus „rėmus“.

Literatūra

- Amin Samir. 2010. *Global History: A View from the South*. Cape Town, dakar and Oxford: Pambazuka Press.
- Amin Samir. 2004. *The Liberal Virus*. New York: New York University Press.
- Arrighi Giovanni. The African crisis: world systemic and regional aspects, *New Left Review* 2002: II/15: 5–36.

- Arrighi Giovanni. 2007. *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*. London and New York: Verso.
- Birhane Abeba. 2020. Algorithmic Colonization of Africa, *Scripted* 17(2): 389–409.
- Comaroff Jean and Comaroff John. 2012. Theory from the South; Or, how Europe is evolving towards Africa, *Anthropologica Forum* 22(2): 113–131.

- Couldry Nick and Ali Mejas Ulyses. 2023. The decolonial turn in data and technology research; what is at stake and where is it heading? *Information, Communication & Society* 26(4): 786–802. DOI. 10.1080//14497136.2017.1301016.
- Dussel Enrique. 1995. *The Invention of the Americas: Eclipse of the Other and the Myth of Modernity*. Transl. by Michael D. Barber. New York: Continuum.
- Escobar Arturo. 2018. *Designs for the Pluriverse: Radical Interdependence, Autonomy, and the Making of Worlds*. Durham, NC: Duke University Press.
- Escobar Arturo. 2017. Response: Design for/by (and from) the 'global South', *Design Philosophy Papers* 15(1): 39–49.
- Estenssoro Fernando. 2020. Challenges of Latin America in the Global Environmental Geopolitics of the Twenty-First Century, Cristian Lorenzo (ed.). 2020. *Latin America in Times of Global Environmental Change*. Cham: Springer, pp. 15–29.
- Haug Sebastian, Braveboy-Wagner Jacquelin and Malhold Günter. 2021. The 'Global South' in the study of world politics: examining a meta category, *Third World Quarterly* 42(9): 1923–1944.
- Kwet Michael. 2019. Digital colonialism; US empire and the new imperialism in global South, *Race & Class* 60(4): 3–26. Prieinamas internete: <https://doi.org/10.1177/0306396808823172> [žiūrėta 2024 m. balandžio 21 d.].
- Mayer Maximilian and Zhang Xin. 2020. Theorising China-world integration: sociospatial reconfiguration and the modern silk roads, *Review of International Political Economy*, pp. 1–30. Prieinamas internete: <https://doi.org/10.1080/09692290.2020.1741424> [žiūrėta 2024 m. vasario 16 d.].
- Odeh Lemuel Ekelegwa. 2010. A Comparative Analysis of Global North and Global South Economies, *Journal of Sustainable Development in Africa* 12(3): 338–348.
- Ricap Cecilia. 2021. *Capitalism, Power and Innovation: Intellectual Monopoly Capitalism Uncovered*. London and New York; Routledge.
- Rolf Steve and Schindler Seth. 2023. The US-China rivalry and the emergence of state platform capitalism, *Economy and Space* 55(5): 1255–1280.
- Rubavičius Vytautas. 2021. *Civilizacinė vaizduotė Rusijos ir Turkijos geopolitikoje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Viveiros de Castro Eduardo. 2012. Cosmological perspectivism in Amazonia and elsewhere, *Masterclass series I. Manchester: HAU Network of Ethnographic Theory*: 45–168.
- Wallerstein Immanuel. 1991. *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallerstein Immanuel. 1985. *Historical Capitalism, with Capitalist Civilization*. London and New York: Verso.